

มองน้ำท่วมในเชิงปรัชญา

พระมหากษัตริย์ ตรีโณ, ผศ.ดร.
อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย

บทนำ

เมื่อเดือนกรกฎาคมถึงเดือนธันวาคม ปี ๒๕๕๔ จนถึงต้นเดือนมกราคม พ.ศ.๒๕๕๕ เกิดวิกฤติ มหาอุทกภัย สร้างความเสียหายแก่ทรัพย์สินและสร้างความเดือดร้อนแก่คนไทยเป็นอย่างมาก และคนต่างชาติที่อยู่ในประเทศไทยก็พลอยเดือดร้อนไปด้วย ทำให้มองเห็นว่า น้ำเป็นสิ่งที่มีความหมายเหลือเกิน แต่ในการดำเนินชีวิต น้ำมีความจำเป็นและสำคัญต่อชีวิตมากอย่างยิ่ง ชีวิตขาดน้ำไม่ได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าทึ่งกันดีอยู่แล้ว ในบทความนี้จะเสนอมุมมองเกี่ยวกับน้ำท่วมในเชิงปรัชญา เป็นการเปิดมุมมองที่มีต่อโลกและชีวิตให้กว้างออกไปตามวิถีที่นักปรัชญาซึ่งเป็นพวกที่ชอบคิดชอบเสนอความคิดที่ต่างออกไป

น้ำเป็นปฐมธาตุของโลก

นักปรัชญาสำคัญคนหนึ่งชื่อธาเลส (Thales) ที่วงการปรัชญาถือว่าเป็นบิดาของนักปรัชญาตะวันตก ได้เสนอพรรณานะเรื่องปฐมธาตุของโลกว่า “น้ำเป็นปฐมธาตุของโลก”^๑ โดยมีคำอธิบายว่า โลกเกิดจากการรวมตัวของสสารดั้งเดิมสุด (Prime Matter) สสารนั้นจึงเป็นวัตถุดิบที่ก่อให้เกิดโลก มันมีอยู่ก่อนสิ่งอื่นทั้งหมด จึงเป็นธาตุดั้งเดิมหรือปฐมธาตุ (First Element) ของโลก ซึ่งจะต้องเป็นสิ่งที่มีอนุภาคเล็กที่สุดจนแบ่งย่อยออกไปอีกไม่ได้ โลกและสรรพสิ่งเกิดมาจากน้ำ และจะกลับคืนไปสู่สภาพของน้ำ น้ำเป็นปฐมธาตุ เพราะน้ำทรงประสิทธิภาพในการแปรรูปเป็นสิ่งต่างๆ น้ำจับตัวเป็นของแข็งก็ได้ ละลายเป็นของเหลวก็ได้ เมื่อระเหยขึ้นฟ้าน้ำกลายเป็นไอ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ น้ำแปรรูปเป็นไฟ แต่เมื่อน้ำกลายเป็นฝน ตกลงมาสู่พื้นดิน น้ำกำลังแปรรูปเป็นดิน^๒ นี่เป็นคำอธิบายของนักปรัชญาเมื่อ ๘๑ ปีก่อนพุทธศักราช มีประเด็นที่น่าสังเกตคือประเด็นว่า น้ำแปรรูปเป็นไฟได้หลายท่านอาจเห็นว่าเป็นไปไม่ได้ แต่ถ้านึกถึงเครื่องยนต์ไฮบริดที่ใช้น้ำเป็นเชื้อเพลิง ก็พอจะอธิบายได้ว่าน้ำแปรรูปเป็นไฟในกระบวนการเผาไหม้ของเครื่องยนต์ ทำให้เกิดพลังงานได้ ถ้าน้ำเป็นเชื้อเพลิง

^๑ พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก-บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๓๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖-๓๗.

ได้จริงๆ ความคิดของนักปรัชญาเก่าๆ อย่างชาเลสก็ไม่น่าสมัยเลย แต่น้ำท่วมใหญ่เป็นมหาอุทกภัยครั้งนี้ชาเลสจะอธิบายว่าอย่างไร? ผู้เขียนคิดว่า ชาเลสน่าจะอธิบายว่า น้ำกำลังแปรรูปอยู่ตลอดเวลา แต่อาจช้าหน่อย ทำให้เกิดน้ำท่วม แต่ในที่สุดมันก็แปรรูปแห่งหายไปจนหมด จนมีคำว่าภัยแล้งตามมา ถ้าคำตอบยังไม่ดีพอ ก็ช่วยกันตอบช่วยกันอธิบายด้วย

มองน้ำท่วมให้เป็นทุกข์หรือเป็นสุขดี

ในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๔ รวมถึงต้นเดือนมกราคม พ.ศ.๒๕๕๕ มีพายุพัดผ่านเข้ามาใกล้ประเทศไทยและเข้าประเทศไทยหลายลูก เป็นเหตุให้ฝนตกหนัก น้ำระบายไปตามแม่น้ำลำคลองไม่ทัน ก็ล้นขึ้นมาท่วมถนนและบ้านเรือนของคนในหลายพื้นที่ รวมทั้งพื้นที่กรุงเทพมหานครบางส่วน คนที่ได้รับผลจากน้ำท่วมก็คร่ำครวญเป็นทุกข์ เพราะสิ่งของบ้านเรือนเสียหาย และการเดินทางก็ไม่สะดวก การทำงานก็หยุดชะงักในบางอาชีพ บางอาชีพก็ยังดำเนินต่อไปด้วยความยากลำบาก เครื่องอุปโภคบริโภคหาซื้อยากและมีราคาแพง ทั้งมีโรคน้ำกัดเท้า มีสัตว์เลื้อยคลานมารบกวน และมีอุบัติเหตุไฟฟ้าช็อตเสียชีวิตมากกว่า ๘๐๐ ราย ในแง่นี้ผู้ได้รับผลต้องเป็นทุกข์แน่นอน^๓ แต่ในอีกแง่หนึ่งเหตุการณ์มหาภัยน้ำท่วมครั้งนี้ทำให้เกิดวีรกรรมบางอย่างซึ่งผู้ทำวีรกรรมนั้นทำด้วยใบหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใสบอกถึงการทำงานด้วยความสุข นั่นคือวีรกรรมช่วยเหลือผู้ประสบภัย คนกลุ่มนี้ได้แก่กลุ่มทหารที่ออกมาให้ความช่วยเหลือและกลุ่มอาสาสมัครที่เข้าช่วยเหลือผู้ประสบภัยโดยมีใจปรารถนาจะช่วยจริงๆ ช่วยในทุกรูปแบบ เช่นช่วยขนย้ายสิ่งของขึ้นที่สูง ช่วยยกพื้นบ้านขึ้นสูง ช่วยอพยพในกรณีที่เป็น กลุ่มที่ทำงานด้วยความสุขอีกกลุ่มคือกลุ่มจัดโรงทานทำข้าวกล่องนำไปส่งให้ผู้ประสบภัยวันละ ๒ มื้อบ้าง วันละ ๓ มื้อก็มี อีกกลุ่มที่ทำงานด้วยความสุขเหมือนกันคือกลุ่มที่ตั้งเป็นศูนย์รับผู้ประสบภัย(กลุ่มโรงทานบางกลุ่มก็รวมอยู่ในนี้) กลุ่มศูนย์รับผู้ประสบภัยนี้ได้จัดหาที่พักที่อาศัยให้ผู้ประสบภัย จัดหาหมอ พยาบาล และยามาให้บริการ กลุ่มนี้มีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย และองค์กรอื่นๆอีกหลายองค์กร อีกกลุ่มหนึ่งก็รวบรวมเงินบริจาคจากองค์กรและประชาชนทั่วไปเข้ามาช่วยเหลือช่วยบรรเทาทุกข์ เช่น องค์กรที่วีซีช่อง ๓ ช่อง ๗ และองค์กรอื่น ๆ อีก องค์กรหรือกลุ่มดังกล่าวนี้ได้ทำงานอย่างมีความสุขเพราะถือว่าได้โอกาสสร้างคุณงามความดีช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ ถือว่าการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์เป็นความสุขของตน

^๓ รายละเอียดปรากฏตามข่าวในสื่อสารมวลชน ทั้งวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๔ ถึงประมาณวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๕.

กล่าวได้ว่ากลุ่มนี้มองมหาภัยน้ำท่วมเป็นความสุขเพราะเป็นโอกาสที่ได้ช่วยเหลือช่วยบรรเทาทุกข์ของเพื่อนบ้านที่ร่วมเหตุการณ์ร้ายในชีวิต การช่วยเหลือเป็นไปด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใสสนุกสนานตลอดเวลาที่เกิดเหตุการณ์จนเหตุการณ์ค่อยๆ คลี่คลายลง ในเหตุการณ์มหาอุทกภัยนี้ผู้ที่มองว่าเป็นทุกข์ก็มีโดยเฉพาะผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรง เช่น ผู้ที่บ้านถูกน้ำท่วม ข้าวของเสียหาย ที่น้ำล้นจม เป็นต้น ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า ในทฤษฎีของพุทธปรัชญาให้มองตรงไปที่ความจริง มองหาสาเหตุของการเกิดเหตุการณ์แล้วหาทางแก้ไข มองทุกข์ให้เป็นสุข ทำวิกฤติให้เป็นโอกาส หรือมองให้เห็นแง่ดีในเรื่องร้ายๆ ที่ผ่านมา เมื่อมองเห็นแง่ดีได้ก็จะรู้สึกเป็นสุขมากกว่ารู้สึกเป็นทุกข์ และพร้อมสำหรับการเริ่มต้นใหม่ในทันที

ทฤษฎีของกลุ่มธรรมชาตินิยม(Naturalism)

นักปรัชญาในกลุ่มธรรมชาตินิยมอธิบายพัฒนาการและปรากฏการณ์ในสังคมโดยอาศัยกฎธรรมชาติ (Law of nature) เช่นภาวะดินฟ้าอากาศ สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ความแตกต่างทางชีววิทยา และเชื้อชาติ ธรรมชาตินิยมถือธรรมชาติเป็นศูนย์กลางของสิ่งทั้งหลาย โลกและชีวิตเกิดจากการรวมตัวของปรมาณู เป็นการรวมตัวและจัดระเบียบ ไม่มีผู้สร้าง^๔ กล่าวตามแนวคิดของกลุ่มธรรมนิยมก็จะบอกได้ว่า มหาภัยน้ำท่วมเป็นเรื่องธรรมชาติ มนุษย์ไม่มีทางสั่งให้เป็นไปตามใจของตนได้ การพยากรณ์ว่าปีนี้น้ำจะมากหรือน้อย ก็เป็นเพียงเรื่องพยากรณ์ อาจถูกก็ได้ อาจผิดก็ได้ ไม่สามารถรับรองอย่างเต็มที่ได้ แต่ถ้ามีเหตุเช่น มีพายุเข้ามาหลายลูก ก็เป็นสาเหตุที่จะทำให้น้ำมากได้ อันนี้เป็นเรื่องความเป็นเหตุเป็นผล มนุษย์ก็ต้องเตรียมรับสถานการณ์กันตามความสามารถ เพราะฉะนั้นกลุ่มธรรมนิยมก็จะบอกว่า เรื่องน้ำท่วมเป็นเรื่องของธรรมชาติ มนุษย์ต้องอยู่ให้ได้ในธรรมชาติที่มันเป็นเป็นอย่างนี้

ทฤษฎีของกลุ่มจิตนิยม (Idealism) หรือลัทธิเอกนิยมแบบจิต

กลุ่มนี้ถือว่าจิตใจหรือนามธรรมเท่านั้นที่มีอยู่จริง โลกนี้ไม่มีอะไรนอกจากจิตใจเท่านั้น จิตใจหรือนามธรรมเท่านั้นที่เป็นจริงแท้ ส่วนวัตถุไม่มีอยู่จริง ต้องขึ้นอยู่กับจิตใจหรือนามธรรม หรือเป็นผลพลอยได้จากจิตใจเท่านั้น แท้จริงแล้วปฐมธาตุมีแต่นามธรรมหรือจิตเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เป็นต้นตอของสรรพสิ่ง พื้นฐานที่สำคัญของสิ่งทั้งหลายมีอยู่อย่างเดียวเท่านั้นคือจิตหรือวิญญาณ

^๔ สติถย์ วงศ์สุวรรณ, ปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๘๑.

โลกไม่มีอะไรอื่นนอกจากจิตล้วนๆ พฤติกรรมของคนขึ้นอยู่กับอาการของจิต จิตมีพลังในการสร้างสรรค์ บำรุงรักษา และการทำลายโลก^๕ เมื่อสาระของกลุ่มจิตนิยมไปเน้นเรื่องจิตเช่นนี้ ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องอธิบายต่อว่า ที่เกิดมหากัณฑ์น้ำท่วมนี้ก็เพราะจิต จิตบันดาลให้เกิดน้ำท่วม หรือน้ำที่ท่วมนั้นก็จิตนั่นเอง อธิบายแนวนี้ดูจะเข้าใจยาก ขออธิบายอีกแนวทางหนึ่ง คือจิตนิยมบางสำนักจะอธิบายว่าจิตนี้หมายถึงจิตที่ยิ่งใหญ่ซึ่งก็คือพระเจ้านั่นเอง อธิบายแนวนี้มีนักปรัชญาที่ชื่อ เซนต์ โทมัส อควีนาส เป็นตัวอย่าง ถึงกับมีข้อพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้า และพระเจ้ายิ่งเป็นผู้สร้างโลกและสร้างสรรค์พลัง ซึ่งก็สรุปต่อไปจากตรงที่ว่า ที่น้ำท่วมใหญ่ก็เพราะพระเจ้ายบันดาลให้ท่วม เพื่อจะได้ทดสอบว่าใครเป็นคนมีบุญใครเป็นคนมีบาป ซึ่งก็พอจะชี้ได้ลงๆว่า กลุ่มไหนเป็นคนมีบุญ กลุ่มไหนเป็นคนมีบาป จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ทรรศนะของกลุ่มสสารนิยมหรือวัตถุนิยม(Materialism)

กลุ่มนี้ถือว่า สสารเป็นสิ่งที่แท้จริง จิตเป็นเพียงปรากฏการณ์ของสสารเท่านั้น สสารเป็นต้นกำเนิดของจักรวาล มนุษย์มีร่างกายอันเป็นวัตถุ ประกอบด้วยกลไกต่างๆ สลับซับซ้อนมากและสามารถทำงานได้ดุจเครื่องจักรกล ส่วนจิตไม่มีจริง ความรู้สึกนึกคิดเข้าใจอะไรได้ เป็นผลของการรวมตัวของวัตถุ ถ้าวัตถุไม่รวมตัวอย่างได้สัดส่วนแล้ว ความรู้สึกคิด ความเข้าใจอะไร จะมีไม่ได้มาถึงตรงนี้ก็ต่อตีความว่า น้ำเป็นสสาร เมื่อเป็นสสารก็เป็นต้นกำเนิดของจักรวาล และหมุนเวียนไปมาอยู่ในโลก ประเดี๋ยวก็หมุนเวียนมาท่วมที่นี้ เดี๋ยวก็หมุนไปท่วมที่โน่น(ห่างไกลออกไป) หมุนเวียนกันอยู่เช่นนี้ เป็นเรื่องของสสาร เป็นเรื่องของสสารที่ไหลเทไปไหลเทมา วันนั้นท่วมหนักวันนี้หายไปแล้ว กลายเป็นแล้ง อันนี้น่าจะเป็นเรื่องที่เราเข้าใจได้ง่าย แต่ที่เข้าใจยากก็คือทำไมคนต้องเป็นทุกข์เพราะการไปมารมาของน้ำ จะไม่เป็นทุกข์ได้หรือไม่

พุทธปรัชญาให้มองปัจจุบันไปสู่อนาคต

จากเหตุมหากัณฑ์น้ำท่วมที่เกิดขึ้น พุทธปรัชญาไม่แนะนำให้จมอยู่กับน้ำ ไม่ให้จมอยู่กับเหตุการณ์ที่เลวร้ายที่ผ่านไปแล้ว แต่ให้มองปัจจุบันที่เจ็บช้ำเพื่อก้าวไปสู่อนาคตที่ดีงาม โดยจะมองว่าคนควรดำเนินชีวิตอย่างไรในวันนี้และวันต่อไป ซึ่งก็คือการดำเนินชีวิตที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒-๘๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

ได้ให้ทรรศนะไว้ คือ วันชั้ว ๑๔ ประการ เตรียมทวนชีวิต ๒ ด้าน และรักษาความสัมพันธ์ ๖ ทิศ ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้ คือ วันชั้ว ๑๔ ประการ ได้แก่

๑. ไม่ทำร้ายร่างกายทำลายชีวิต	๒. ไม่ลักทรัพย์ละเมิดกรรมสิทธิ์
๓. ไม่ประพฤติผิดทางเพศ	๔. ไม่พูดเท็จโกหกหลอกลวง
๕. ไม่ลำเอียงเพราะชอบ	๖. ไม่ลำเอียงเพราะชัง
๗. ไม่ลำเอียงเพราะขลาด	๘. ไม่ลำเอียงเพราะเขลา
๙. ไม่เสพติดสุรายาเมา	๑๐. ไม่เอาแต่เที่ยวไม่รู้เวลา
๑๑. ไม่จ้องหาแต่รายการบันเทิง	๑๒. ไม่หลงไปหาการพนัน
๑๓. ไม่พัวพันมั่วสุมมิตรชั่ว	๑๔. ไม่มัวจมอยู่ในความเกียจคร้าน

เตรียมทวนชีวิต ๒ ด้าน คือ

๑. เลือกสรรคนที่จะเสวนา	๒. จัดสรรทรัพย์ที่หามาได้

รักษาความสัมพันธ์ ๖ ทิศ คือการปฏิบัติตามหลักทศ ๖ ที่กล่าวไว้ในพุทธปรัชญา^๗ การดำเนินชีวิตตามแนวที่กล่าวแล้วนี้ จะทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองไปภายหน้า เพราะน้ำท่วมใหญ่ก็ผ่านไปแล้ว จะมัวแต่โศกเศร้ากับสิ่งที่ผ่านมา ก็ไม่มีอะไรดีขึ้น มองให้เห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นคือบทเรียนของชีวิต ใช้สิ่งนั้นเสริมแรงให้สามารถก้าวเดินต่อไปได้

บทสรุป

น้ำเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับชีวิตก็จริง มันจะเป็นประโยชน์เมื่อมาตามความจำเป็นพอเหมาะสม ถ้ามามากเกินไปจนเกินคนก็เดือดร้อน เช่นที่มามากจนท่วมบ้านท่วมถนน แต่ถึงอย่างไรคนก็ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่กับน้ำ แม้ว่าในวันที่มีน้ำน้อยก็ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่กับน้ำที่มีจำนวนน้อย คนต้องคำนึงว่าทำอะไรจึงจะอยู่รอดนั่นเป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย สำหรับเรื่องการเมือง มุมมอง หรือทำที่ที่คนมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น มีมากมายหลายรูปแบบ ดังเช่นที่คนมองเรื่องน้ำท่วมที่ผ่านมา บางคนมองเห็นเป็นความทุกข์ เป็นปัญหาร้ายแรง บางคนมองว่าเป็นสิ่งท้าทายที่จะต้องแก้ไขเอาชนะให้ได้ บางคนก็เรียนรู้ที่จะอยู่กับมันให้ได้ ในมุมมองของนักปรัชญามองว่าน้ำเป็นปฐมธาตุของโลก น้ำเป็นวัตุธรรมชาติ น้ำเป็นสสาร และน้ำก็เป็นจิต ซึ่งมีเหตุผลมีคำอธิบายต่างกันไป ถ้าถามว่าน้ำท่วมเป็นเพราะว่าปริมาณน้ำเพิ่มขึ้นหรืออย่างไร ทำไมจึงมาท่วมปีนี้ ปีก่อนนี้ทำไมจึง

^๗ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โนเบิล พรินต์, ๒๕๕๔), หน้า ๑-๑๒.

ไม่ท่วม? ถ้าตอบว่าน้ำท่วมเพราะปริมาณน้ำเพิ่มขึ้น ก็ต้องมีเหตุผลตามมาว่าปริมาณน้ำของโลกเพิ่มขึ้นเพราะหิมะและธารน้ำแข็งที่ขั้วโลกละลายมากขึ้นกว่าเดิมซึ่งเป็นผลมาจากโลกร้อน ถ้าตอบว่าปริมาณของน้ำคงที่ไม่มีเพิ่มขึ้นเพราะที่หิมะและธารน้ำแข็งละลายมานั้นก็จะเหยกกลายเป็นไอน้ำไป ปริมาณน้ำเท่าเดิมทำไมจึงเกิดน้ำท่วม อาจตอบได้ว่าเพราะลมมรสุมหลายลูกไปอ้อมฝนมาตกมากในที่เดียว น้ำก็เลยท่วม นักวิชาการหลายท่านก็เตือนว่ากรุงเทพมหานครจะจมอยู่ใต้น้ำในโอกาสต่อไปภายหน้า ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงก็อาจเป็นเพราะปริมาณน้ำมีมากขึ้น หรืออาจเป็นเพราะแผ่นดินบริเวณที่ตั้งกรุงเทพมหานครทรุดตัวลง ในกรณีนี้น้ำไม่ได้เพิ่มขึ้นเลย แต่แผ่นดินมันยุบลงไปเอง อย่างไรก็ตาม การมองน้ำท่วมในมุมมองของนักปรัชญาก็เป็นการมองหลายๆมุม ประกอบด้วยเหตุผลหลายๆ ด้าน ที่สำคัญคือต้องไม่เครียดไม่เป็นทุกข์ เป็นการมองแบบผู้รอบรู้รอบด้าน มองหาความจริงหลายๆ ด้าน มองด้วยปัญญา การมองแต่ละด้านแต่ละมุมก็จะเป็นจิ๊กซอหลายชิ้นที่สามารถครอบคลุมความจริงไว้ได้ทั้งหมด การคิดหาทางแก้ไขก็จะเป็นเรื่องต่อไปเมื่อมองเห็นความจริงทั้งหมดแล้ว ในพุทธปรัชญาเสนอแนวทางปฏิบัติไว้ดังกล่าวแล้ว แนวทางนี้ใช้ได้ทั้งในเวลาที่น่าท่วมและเวลาที่น้ำไม่ท่วม ใครที่เข้าใจพุทธปรัชญาก็จะเป็นคนที่เป็นอย่างมีความสุขทั้งเวลาน้ำท่วมและเวลาน้ำไม่ท่วม.

บรรณานุกรม

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมนุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โนเบิล พรินต์, ๒๕๕๔.
- พระราชวรมนี (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต). ปรัชญากรีก-บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยามบริษัทเคิลต์ไทย จำกัด, ๒๕๔๐.
- สถิตย์ วงศ์สุวรรณ. ปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๓.
- สนธิ ศรีสำแดง. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา. กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์, ม.ป.ป.
- สมภาร พรหมทา. พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- สื่อสารมวลชน ทั้งวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๔ ถึงประมาณวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๕.